

terende Brugge, draaischijf van de internationale handel. Daarbovenop sluimerden spanningen tussen de Hollandse en de Wendische steden en deden zich massale graantekorten voor. Opmerkelijk genoeg bleven de gevolgen van dit alles voor het goederentransport op de Rijn, de Waal en de IJssel eerder beperkt. Dat dit deel van het boek bij gebrek aan ander bronnenmateriaal enkel op de gegevens uit Lobith is gebaseerd, doet niets af aan deze bevindingen, aangezien dit tolstation door haar ligging vrijwel het gehele handelsverkeer op de Rijn zag passeren. Van het kwantitatieve stramien wordt even afgeweken in hoofdstuk zes, een casestudie van het conflict tussen Deventer, de belangrijkste jaarmarktstad in Gelre en het Oversticht en Holland tussen 1440 en 1475. Pas hier komt ten volle tot uiting hoe sterk de Oostelijke Nederlanden en de economisch ontluikende Hollandse steden al op elkaar waren aangewezen.

In 1543 lijfde Karel v met Gelre ook het laatste van de Nederlandse vorstendommen in. Hierop werd het Gelderse domeinbeheer, inclusief dat van de riviertollen, op Habsburgse leest geschoeid. Het gevolg was een professionalisering en een strakkere controle van de administratie, die de transparantie van de Gelderse tolrekeningen aanzienlijk ten goede kwam en een gedetailleerder beeld oplevert van de doorvoerhandel in het rivierengebied tijdens de jaren 1543-1557 dan tijdens de twee vorige meetperiodes. De krachtlijnen van die handel blijven evenwel dezelfde als in de veertiende en vijftiende eeuw, wat ons meteen bij de conclusies van het boek brengt: gedurende de ganze onderzochte periode gaf het goederenverkeer over de Rijn, de Waal en de IJssel blijk van een opmerkelijke continuïteit, enkele kleinere fluctuaties niet te na gesproken. Waarin zich wel betekenisvolle veranderingen voordeden, was de organisatie van de scheepvaart: was de grens tussen transporteurs en kooplieden in de veertiende eeuw nog zeer vaag, dan trad vanaf de vijftiende en zeker de zestiende eeuw een uitbreiding en verzelfstandiging van de transportsector op.

Een niet geringe verdienste van *In het kielzog van moderne markten* is de bijzonder consciëntieuze manier waarop Job Weststrate omspringt met zijn bronnenmateriaal. Voortdurend wijst de auteur op de beperkingen van de Gelderse tolrekeningen als bron en hoed hij zich voor al te voorbarige conclusies. Dat deze omzichtigheid hem niet heeft belet een zeer overtuigend beeld te schetsen van de transithandel in de Oostelijke Nederlanden tijdens het einde van de middeleeuwen en het begin van de nieuwe tijd, strekt enkel tot aanbeveling.

Bart Lambert

Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, Universiteit Gent

H.T. Nijboer, *De fatsoenering van het bestaan. Consumptie in Leeuwarden tijdens de Gouden Eeuw* (Universiteit Groningen en Leeuwarden: Copyright Harm Nijboer, 2007) 177 p. ISBN 978 90 3673 174 4.

De geschiedenis van het verbruik is een onderwerp dat de laatste dertig jaar een volwaardige plaats heeft veroverd binnen het wetenschappelijke bedrijf. Baanbrekend boedonderzoek van Jan de Vries uit 1975 werd binnen het Nederlandstalige taalgebied opgevolgd door de al even inspirerende werken van Thera Wijzenbeek-Olthuis, Anton Schuurman, Hester Dibbits, Bruno Blondé en vele andere specialisten van de materiële cultuur. Vraag is dan ook of andermaal ploegen op een al vele malen omgewoeld veld nog enige stijgende meeropbrengsten kan genereren. De auteur van *De*

fatsoenering van het bestaan meent in elk geval van wel. Dit in eigen beheer uitgegeven proefschrift van Harm Nijboer oogt misschien mager qua omvang, het staat niettemin bol van ambities. De schrijver toont bijvoorbeeld overtuigend aan dat de kwantitatieve basis van oudere studies vaak slechts op los zand berust, althans volgens de regels van de statistiek. Hierover windt Harm zich mild polemissch op, en hij raadt dan ook iedere historicus aan 'dringend [...] eens een handboek statistiek te bestuderen' (p. 138, eindnoot 1). Deze nieuwe studie naar consumptieontwikkelingen in het zeventiende-eeuwse Leeuwarden wordt zo in de eerste plaats een oefening in adequate gegevensanalyse. En daarin spiegelt de auteur zich aan het wel meer rigoureuze onderbouwde inventarissenonderzoek van Britse en Amerikaanse onderzoekers, zoals Carole Shamas en Mark Overton.

Na een eerste hoofdstuk ('Kader') waarin concepten, bronnen en dataset inzichtelijk worden toegelicht, volgt dan het tweede, belangrijke hoofdstuk ('Trends en patronen') waarin het lijkt alsof Harm Nijboer boedelhistorici een methodologisch geweten wil schoppen. Anders dan in het verleden zal de auteur trends en patronen 'op wetenschappelijke wijze detecteren' (p. 64 en 119) en een echte 'formele toetsing' (p. 17) van zijn hypothesen doorvoeren. Overtuigd van zijn kwantitatief gelijk verklaart hij triomfantelijk dat 'voor het eerst statistisch bewijs is geleverd' (p. 70 en 120) voor de in talrijke tabellen en grafieken gevatte consumptieontwikkelingen. Inderdaad, de nodige rekenkundige berekeningen bewijzen meermaals de statistische bekwaamheid van de schrijver. En hoewel de lezer soms gebukt gaat onder het summier toegelichte jargon, zullen correlaties, regressieanalyses en significantietests de cliometrisch ingestelde wetenschapper meer dan tevreden stellen. *De fatsoenering van het bestaan* draagt dan ook sterk bij tot de geloofwaardigheid van gedegen kwantitatief onderzoek. Waar zeker historici zich nog eens durven verslikken in het verschil tussen elastiek en elasticiteit, bewijst Harm Nijboer dat het ook anders en beter kan. Maar leidt nu die nauwgezette methodologie tot fundamenteel andere en betere interpretaties dan in het verleden? Dat valt nog te bezien en is in elk geval de inzet van het meest uitgebreide, derde hoofdstuk waaraan het proefschrift zijn titel ontleent, 'Het fatsoeneringsproces'.

De 'fatsoenering van het bestaan' is een proces waarbij goederen niet langer werden verzameld om hun hoge restwaarde en waardevastheid, maar meer om hun 'fatsoen', te verstaan als de waarde van het ontwerp of de vervaardiging (p. 67). Concreet verwijst de auteur hier naar evoluties in de materiële cultuur waarbij bijvoorbeeld glas- en aardewerk in toenemende mate tin- en koperwerk verving, of waarbij de consument hoe langer hoe meer lichtere, minder duurzame en sneller aan de mode aan te passen textiel verkoos. Deze bevinding is op zich niet nieuw, maar al met minder statistisch klaroengeschal gedemonstreerd door tal van historici in Nederland, België en daarbuiten. Wel meent Nijboer dat blijkbaar niemand in de bestaande literatuur een verklaring heeft gezocht naar het 'waarom' van dergelijke transitieprocessen in vraag en smaak (p. 71). Nog afgezien van de correctheid van deze bewering (zie bijvoorbeeld p. 14-16), neemt het boek van dit punt af een gechargeerde wending. Weg is enige methodologische voorzichtigheid, weg enige strak volgehouden rigueur: de deuren worden wijd opengezet voor een 'theoretische uiteenzetting' waarbij de auteur kost wat kost wil komen tot een 'nieuw transitie-model' om evoluties in Leeuwarden te begrijpen. Niets meer, niets minder.

In dit opzicht is zijn poging om een samenhang te bewijzen tussen veranderende consumptiepatronen en een expanderende vermogensmarkt nog wel geslaagd. Een toename van het aantal kredietinstrumenten in de zeventiende eeuw zal inderdaad

effecten hebben gesorteerd op een afnemende behoefte van mensen om toch een deel van hun vermogen te beleggen in huishoudelijke goederen. Of deze ontwikkelingen nu daadwerkelijk causaal zijn gelieerd en hoe de lijnen van oorzaak en gevolg dan lopen, daarover is de auteur minder duidelijk. Het is immers maar de vraag of consumenten goederen altijd taxeerden als beleggingsinstrument, of de hen omringende wereld van goederen enkel economisch-rationeel gebruikten. Nijboer is zich er evenwel van bewust het fatsoeneringsproces ook sociocultureel te duiden. Daarvoor worden wars van enige kritische strengheid in snel tempo citaten uit diverse periodes en contexten bijeen gesprokkeld. Verwarrend is bovendien dat hij hier debatten opzoekt die meer vertellen over de morele ambiguïteit van krediet en de daaraan verbonden 'economy of obligation'. Het zo typerende netwerk van sociale relaties, steunend op vertrouwen en gebalanceerde reciprociteit, kan misschien wel veel vroegmoderne handelsbetrekkingen verklaren, maar lijkt ongeschikt om consumptiemotieven en preferenties an sich te duiden. Bovendien was in de zeventiende eeuw een dergelijke onderhandelingscultuur al lang in gebruik, zodat een verklaring van het fatsoeneringsproces vanuit een overgang van een 'ercultuur naar een contractualistische cultuur' (p. 119) wel zeer overtrokken aandoet.

Harm Nijboer heeft ervoor gekozen op de wetenschappelijke barricades te springen, wat hem lof, maar waarschijnlijk nog meer tegenwerpingen zal opleveren. Het is in dit opzicht jammer dat hij zijn terechte cliometrische kritiek helemaal laat ondersneeuwen door een opgeblazen verklaringsmodel. Kwantitatieve en kwalitatieve analyses moeten elkaar inderdaad aanvullen, maar voor dit laatste aspect had hij misschien beter de verdiensten van het vroegere boedelonderzoek wat meer serieus kunnen nemen.

Ilja Van Damme

Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen

Danielle van den Heuvel, *Women & Entrepreneurship. Female traders in the Northern Netherlands, c. 1580-1815* (Amsterdam: Aksant, 2007) 334 p.
ISBN 978 90 5260 277 6.

Dit is een belangrijk boek. Het wil niets meer en niets minder dan nagaan wat nu precies de rol van handelsvrouwen was in de Republiek. Dit proefschrift van Danielle van den Heuvel wil daarenboven ook de factoren onderzoeken, die de commerciële activiteiten van vrouwen hebben gestructureerd en bepaald. Opnieuw een uitdagende vraag, gestoeld – zo blijkt al onmiddellijk uit de eerste pagina's – op de veronderstelling dat 'the Dutch miracle' toch voor een deel volgde uit een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen dan elders in Europa. Immers, volgens recente debatten zijn 'high rates of female labour participation and economic growth [...] often connected' (p. 18). Deze veronderstelling deelt het boek met het achterliggende onderzoeksprogramma dat binnen het IISG Amsterdam diverse jonge onderzoekers de kans geeft om onze kennis bij te spijkeren rond het belang en de evolutie van werkende vrouwen in het vroegmoderne Nederland (zie hiervoor meer uitgebreid <http://www.iisg.nl/research/womenswork.php>). De plaatsing van de auteur binnen deze onderzoekscontext verklaart ook onmiddellijk haar keuzes. *Women & Entrepreneurship* wil een lange periode bestuderen voor verschillende stedelijke (Amsterdam, Leiden en 's-Hertogenbosch)